

DÓBÉK ÁGNES

Olvasók, könyvek, könyvgyűjtők Győr városában*

(1770–1820)

Az 1970-es évektől meginduló országos könyvtártörténeti kutatásokban Győr város könyvtári kultúrája kevés szerepet kapott. A 18. századból Széchényi Pál kalocsai érsek Győrött fellelt 25 könyvét összeíró, 1710-ben publikált jegyzék az első forrás, amelyet közzétettek.¹ Horváth József, aki több tanulmányt írt a 17–18. századi Győr könyves kultúrájáról, két hagyatéki jegyzéket ismertetett. Ezek közül az egyik a Mikovics János pápóci prépost halálakor felvett lajstrom, amelyben 136 könyv van feljegyezve.² A leltár készítésére kiküldött személyek részletes listát készítettek, valószínűleg érdekelték őket a könyvek. A kötetek nagy része latin nyelvű, de van köztük néhány magyar, olasz és német mű is. A másik közzétett hagyatéki jegyzék Vida Lászlóé, aki Győr vármegye főszolgabírójaként halt meg, hátrahagyott javairól 1781-ben készítettek inventáriumot.³ 148 könyvét jegyezték fel, ezeknek 80%-a a 18. század végéhez közeledve még mindig latin nyelvű, többnyire jogi és teológiai tematikájú könyv. 2016-ban Zichy Ferenc (1710–1785) győri püspök könyvjegyzékét tették közzé, a lajstrom tételei teológiai témájú könyveket írnak le.⁴

* A tanulmány az „Irodalmi nyilvánosság a polgárosodó Nyugat-Magyarországon, 1770–1820” című MTA Lendület pályázat keretében készült.

¹ *Magyarországi magánkönyvtárak II, 1588–1721*, szerk. Farkas Gábor, Varga András, Katona Tünde, Latzkovits Miklós, Szeged, Scriptorium Kft., 1992, 182–183.

² HORVÁTH József, *Milkovics János pápóci prépost könyvtáráról = In labore fructus*, Jubileumi tanulmányok Győregyházmege történetéből, szerk. Nemes Gábor, Vajk Ádám, Győr, Győri Egyházmegyei Levéltár, 2011, 127–150. – A Milkovics-jegyzék esetében fontos megemlíteni, hogy a Milkovics család ezen ágának utolsó tagja a családi könyvtárat a győri Kisfaludy Károly Városi Könyvtárnak adományozta, ahol ma a könyveket a Milkovics–Zámory-gyűjteményben őrzik. A különgyűjteménynek jelentős a 18. századi könyvanyaga. L.: HARASZTI Erika Ágnes, *A Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár Milkovich-Zámory különgyűjteménye = Kisalföldi Könyvtáros*, 1989, 1, 57–60; HARASZTI Erika Ágnes, *1800 előtti magyar vonatkozású kiadványok a Milkovich-Zámory különgyűjteményben = Magyar Könyvszemle*, 1983, 1, 80–85.

³ HORVÁTH József, *Adalékok a 18. századi győri magánkönyvtárak történetéhez*, Vida László főszolgabíró könyvtáráról = *A Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár Évkönyve 2008*, szerk. Horváth József, Győr, Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár, 2009, 212–236.

⁴ KISS Tamás, *Gróf Zichy Ferenc győri püspök könyvkatalógusa 1752-ből* = ARATÓ György, NEMES Gábor, VAJK Ádám, *Primus inter omnes*, Tanulmányok Bedy Vince születésének 150. évfor-

Ezek a szakirodalmi előzmények azt mutatják, hogy a győri hagyatéki iratokban nagyon kevés könyvekre vonatkozó adat van, de a kutatás nem vizsgálta a 18. század második feléből származó források egészét. Ezt az adósságot törlesztettem azzal, hogy szisztematikus feltárás keretében a Győri Egyházmegyei Levéltárban és Győr Megyei Jogú Város Levéltárában átnéztem az 1770–1820 közötti évtizedekre vonatkozó forrásokat. Egy ilyen irányú kutatásnál, ahol elsősorban kéziratos lajstromokból, könyvjegyzékekből szeretnénk rekonstruálni egy adott korszak és földrajzi terület könyves kultúráját és olvasási szokásait, fontos elkülöníteni a különböző forrástípusokat, és megvizsgálni, melyekben bukkanhatunk nagy eséllyel könyvekre vonatkozó adatokra. A győri egyházmegye papjainak könyvjegyzékét a végrendeleteikbe írták, míg a polgárok végrendeletében egyetlen esetben sem találtam könyvekre utaló adatokat. Ezekben az esetekben a hagyatéki jegyzékbe vették fel az összeírók az elhunyt személy könyveit, ha felvették egyáltalán. Összehasonlításképpen érdemes tekintetbe venni azokat az adatokat, melyeket Benda Kálmán ismertetett egy zalai köznemesi családra és gazdaságra vonatkozóan a 18. század közepéről.⁵ Benda a család története mellett a levéltári dokumentumok, elsősorban gazdasági jegyzékek, és hagyatéki lajstromok alapján mutatta be a telket, a lakóházakat, a földeket, az állattartást, a gazdálkodást néprajzi szempontok szerint. A ház felszereltségét érintve külön említi a könyvek hiányát. A vizsgált családban az írni-olvasni tudás általános volt, ennek ellenére nem találta nyomát sem olyan bútordarabnak, amelyen könyveket tarthattak volna, sem pedig akár egyetlen nyomtatott kötetnek. Tóth István György a Dunántúl egy másik térségének, a Vas megyei régiónak levéltári forrásanyagát vizsgálva adott átfogó képet a 18. századi nemesi magánkönyvtárakról. A szegényes, valamint a kifejezetten gazdag nemesi bibliotékákat egyaránt bemutatva megállapította, hogy a köznemesek zöme, lévén, hogy még a 18. század végén is írástudatlan volt, lényegében nem tartott otthon könyveket.⁶

Az egyházi személyek esetében fontos értéket jelentettek a könyvek, így egyházi-hivatali okok miatt szükség volt összeírásukra. A nemesi hagyatéki jegyzékekben ritkán találunk könyvcímeket vagy „könyvek” bejegyzést. Csak abban az esetben került sor ezek feljegyzésére, ha az összeíró érdeklődött bizonyos – általában jogi és teológiai – témakörök iránt, vagy ha az örökül hagyó szempontjából fontosak voltak a könyvek. A legtöbb esetben a hagyatéki lajstromok kevés információval szolgálnak a könyvekről: számos irat csak a kötetek számát közli, máskor csupán rövid jellemzéssel szolgálnak a könyvgyűjtemény tartalmi

dulójára, Győr, Győri Egyházmegyei levéltár, 2016 (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai, Források, feldolgozások, 25), 367–381.

⁵ BENDA Kálmán, *Egy Zala megyei köznemesi gazdaság és család a XVIII. század közepén, Parraghy László hagyatéka = Agrártörténeti Szemle–Historia rerum rusticarum*, 26(1984), 1–84.

⁶ TÓTH István György, *Mivelhogya magad írást nem tudsz... Az írás térhódítása a művelődésben a kora újkori Magyarországon*, Bp., MTA Történettudományi Intézet, 1996 (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok, 17), 227–228; TÓTH István György, *Nemesi könyvtárak Vas megyében a 18. század második felében = Történelmi Szemle*, 32(1990), 3–4, 222–258.

összetételéről. Gyakran azt láthatjuk, hogy a végrendelet és a hagyatéki összeírás is utal könyvek meglétére, de tételes címlista hiányában a kettőből együtt sem ismerhető meg konkrétan a gyűjtemény egyetlen kötete sem.

Győr Megyei Jogú Város Levéltárában összesen 56 doboz terjedelmű hagyatéki iratot vizsgáltam át. Összesen 14 olyan iratot találtam, amelyekben említést tettek könyvekről, köztük 4 olyan összeírást, amelyekben tételesen fel vannak sorolva a könyvek címei.

Joseph Romper 1787. október 3-án felvett hagyatéki jegyzékében a következő bejegyzés szerepel: „nagyobb könyv több aprólékos könyvekkel 18 db.”⁷ Néhai Lázár Mihály inventáriumába (1786. április 28.) csupán egy imádságos könyvet vettek fel az összeírók.⁸ Körössy István vagyonának számba vevői már nagyobb hangsúlyt helyeztek a könyvekre, de csak a díszes kötések jellemzőit ismertették: „egy zsolttáros könyvecske, tiszta ezüst filigrám munka, tenger színű tokban; egy német imádságos könyvecske, vörös bársony táblára, ezüst szegletekre és kapocsra. Mind a kettő öreg Körössy asszonyé volt. Egy füstött lágýfa almárium, amelyben három Biblia, más imádságos és tanuló könyvek.”⁹ Szlopák Erzsébet, Tóth István borbélymester özvegye már jelentősebb számú könyvre tett szert – „31 db különféle könyvek” – de ezeknek sem ismerjük pontos címét.¹⁰ Szvetkovics György csizmadia mesternek bútorai és egyéb házi eszközei között „1 db avét magyar Bibliát” találunk (1798. március 12.).¹¹ Kopff Pál és házastársa, Pojth Erzsébet ingóságai közé egy német imádságos könyvet jegyeztek fel (1798. január 21.).¹² Labovszky Julianna hagyatéki jegyzékében a következő bejegyzések szerepelnek: „Két könyv, Szentek élete és Makula”(1815. április 16.). Magyar Ferenc fazekasmester hasonló könyveket tartott a házában: „Szentek élete, Krisztus élete, Egynéhány könyvek”(1813. február 23.).¹³ Meixner Katalin asszony hagyatéki lajstromában a „Könyvek” bejegyzés szerepel.¹⁴ Balogh Erzsébet, Illés István győri polgár és gabonakereskedő özvegyének „egy rossz láda, könyvekkel együtt” volt a birtokában (1819. május 5.).¹⁵

Tehát általában olyan könyveket jegyeztek fel mint imádságos könyv, zsolttáros könyv, vagy biblia. A többi esetben csak a kötetek számát írták fel, a tételes felsorolást kihagyták, egy kalendáriumot vagy ponyvát sem említettek, valószínűleg azért, mert ezek a kiadványok elhasználódtak, nem tekintették őket igazán értékesnek. Ezek a könyvtulajdonosok egyszerű városi polgárok, kereskedők, mesteremberek voltak. A 18. század második felében és a 19. század elején

⁷ Győr Megyei Jogú Város Levéltára (A továbbiakban: GYVL IVA 1056/ mm 20./ 1339).

⁸ GYVL IVA 1056/ mm 20./ 1310.

⁹ GYVL IVA 1056/ mm 23./ 1524.

¹⁰ GYVL IVA 1056/ mm 27./ 1791.

¹¹ GYVL IVA 1056/ mm 27./ 1799.

¹² GYVL IVA 1056/ mm 28./ 1860.

¹³ GYVL IVA 1056/ mm 39./ 3448.

¹⁴ GYVL IVA 1056/ mm 40./ 3530.

¹⁵ GYVL IVA 1056/ mm 43./ 3655.

a nyomtatott könyv birtoklása már nem az értelmiség privilégiuma volt, a könyvek megnövekedett száma szélesebb néprétegeknek tette lehetővé, hogy hozzájussanak. Ugyanakkor ez a folyamat vezetett oda, hogy a könyv sok esetben nem volt többé olyan típusú értéktárgy, amelyet mindenképpen fel kellett venni a hagyatéki leltárba.

A továbbiakban azon személyek hagyatéki lajstromát ismertetem, akiknek a fennmaradt iratok alapján részletesen ismerjük hátrahagyott könyveit.

1801. szeptember 21-én készítették el Győrben Nemes Nagy Ilona, néhai Keszzi György kereskedő özvegyének hagyatéki listáját.¹⁶ „Kisded almáriumában” 65 könyvet találtak, amelyeknek címét egyenként jegyezték fel, ezek főként református lelkiségi könyvek és a kor egyéb népszerű olvasmányai. A rövid címek közül csak néhánynak nem sikerült az azonosítása. Könyvei között volt a „baziliani magyar Biblia”, Károlyi bibliája, amely a 18. században Bazelben három kiadást élt meg Johann Rudolf Imhof nyomdájában. Vásárhelyi Judit közléséből ismerjük *Imhof Rudolf Jánosnak a magyar Bibliának ki nyomtatásáról való fel tetel* című szándéknyilatkozatát.¹⁷ Ebben legelőször is azt hangsúlyozza, hogy zsebben vagy hónalj alatt hordozható, olcsó, a szegények számára is hozzáférhető könyvecskét akar megjelentetni, amely a teljes Szentírást tartalmazza. A könyvnyomtatás mestersége ugyanis szerinte „megkönnyebbedett”, és lehetővé vált, hogy praktikus, hordozható, kisded alakú bibliák jelenhessenek meg. Ennek érdekében apró betűket öntetett, vékony papírost szerzett be. A magyar bibliát is ilyen formában jelentették meg, és 24 garasért kezdték árulni. Nemes Nagy Ilona könyveinek nagy része ehhez a bibliához hasonlóan nyolcadrét nagyságú és a nagy példányszámban kiadott, kevésbé drága művek közé tartozott. A köteteket tematika szerint több csoportra lehet osztani, ez alapján mutatok be közülük néhányat.

A könyvek között volt egy Pozsonyban kiadott zsoldároskönyv, egy református halotti énekeket tartalmazó könyv két példányban, valamint Szőnyi Benjámín *Szentek hegedűje* című énekeskönyve. Találunk egy *Harmonicus könyv* néven feljegyzett kötetet, ez Szent Dávid zsoldárjait tartalmazó énekeskönyv, amelynek több különböző kiadása volt a korban.

Elmélkedésgyűjtemények és erkölcteológiai munkák is vannak a jegyzékben: Hevesi Sámuel *Ars beate moriendi, az az: boldogul való meg-halásnak mestersége* című műve, Helmeczi István *Igasság paisa* című munkája, Johann Gerhard *Lilomok völgye* című, ötven elmélkedést tartalmazó könyve, valamint La Placette *A keresztyén ethikának... rövid summája* című műve. Ez utóbbi, Jean la Placette, egykori bearni lelkész írása, mely az isteni szeretet, a krisztusi tökéletes megváltás, illetve a keresztyéni köteleességek vonatkozásában kidolgozott rendszerével nemcsak a kálvini irányzatot követő nyugat-európai teológiai műhelyekre volt hatással, hanem Magyarországon is, mivel a hazai peregrináció közvetítése nyo-

¹⁶ GYVL IVA 1056/mm 30./ 1973.

¹⁷ P. VÁSÁRHELYI Judit, *A bázeli magyar Biblia próbanyomata 1744-ből = Könyv és Könyvtár*, 30(2008), 60–70.

mán a 18. század közepén la Placette keresztény etikáját magyar nyelven adták ki Debrecenben.¹⁸

Nemes Nagy Ilona hagyatéki jegyzékében további imádságoskönyvek következnek, mint a *Lelki fegyverház*, Szatmárnémeti Mihály debreceni református lelkész *Mennyei tárház kulcsa* című munkája, és Ráday Pál *Lelki hódulás* című imádságoskönyvei. Voltak a tulajdonában olyan oktatási célokra készült könyvek is, amelyeket ő maga vagy gyerekei használhattak. Ilyen *Hübner históriája*, amelyet a protestáns népiskolák egyik alaptankönyveként tartották számon évszázadokon át. A tananyagrendek, vizsgajegyzőkönyvek sokaságában egyszerűen csak „*JHübner*”-nek nevezték a bibliai történetek tankönyvét.¹⁹ A német Johann Hübner (1668–1731) a biblia legnépszerűbb történeteit fogalmazta át gyerekek számára, ötvenkét történetet az Ószövetségből, ötvenkettőt pedig az Újszövetségből, hogy két egybefüggő esztendő minden hetére jusson egy-egy lecke belőlük. Johann Hübner tankönyvét Fodor Pál dolgozta át magyarra, és először Bázelen jelentette meg 1754-ben, majd 1760-ban.²⁰ Ezután a hazai kiadások hosszú sora következett, egészen az 1880-as évekig. A testes tankönyv címe: *Száz és négy válogatott bibliabéli históriák, amellyeket az Ó és Ójtestamentomi szent iratokból a gyengéknek kedvéért öszveszedett Hübner János*.

A Nemes Nagy-hagyaték összeírói feljegyezték továbbá Bél Mátyás német nyelvkönyvét. A munka Bél eredeti szándéka szerint nem azért készült, hogy Magyarország lakosai Ausztria vagy a birodalom nyelvét tanulják meg a latin közvetítésével, hanem hogy a magyarországi nemzetiségek tudjanak érintkezni egymással.²¹

Megtaláljuk a lajstromban Horváth György *Természetnek és kegyelemnek oskolája...* című fiziko-teológiai témájú tankönyvét. Ott volt az almáriumban az *Úri Szent Vatsorára meg tanító Könyvetske* is, Hatvani István munkája. Egy további nyomtatvány Szentmiklósy Alajos Timót *A jó nevelésnek tüköre* című regény-utópiája, amely első alkalommal 1790-ben jelent meg Győrben. A mű, mely ez idáig kevés figyelmet kapott a kutatás részéről, lelkesedéssel prédikálja a vallási türelmet; elítéli a vakbuzgóságot; nevetségessé teszi a teológiai szörszálhasogatást (abban a kérdésben, hogy melyik az igaz vallás) és Voltaire-t megbecsülésre és rokonszenvre méltó személyként emlegeti. A lajstrom készítői feljegyezték *Esopus meséit*, Faludi Ferenc *Bölcs és figyelmes udvari emberét*, Bod Péter *Szent Hilariusát*, Péczeli meséit, valamint Vergilius egy művét. Ez utóbbira csak a „Vergilius” bejegyzés utal, tehát nem lehet pontosan azonosítani.

A listában csupán öt latin nyelvű kiadvány szerepel: köztük Enyedi Sámuel *Praecepta morum* című munkája, amely Comenius *Praecepta Morum*ának, a 17–

¹⁸ LA PLACETTE, Jean, *A' keresztyén ethikának [...] rövid summája*, Irattatott La Placette János [...] által, Mostan pedig [...] magyar nyelvre fordítatott, Debreczenben, Margitai János, 1750.

¹⁹ MÉSZÁROS István, *Kazinczy, egy reformtankönyv szerzője = Könyv és nevelés*, 11(2009), 4.

²⁰ ZOVÁNYI Jenő, *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*, szerk. Dr. Ladányi Sándor, Bp., Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1977, 202.

²¹ BELIUS, Matthias, *Institutiones linguae Germanicae, Leutschoviae, Typ. Brewerianis*, 1718.

18. század egyik sikerkönyvének átdolgozása latin hexameterekbe. Az utolsó kiadás 1791-ben jelent meg Debrecenben, valószínűleg ez a példány lehetett Nagy Ilona tulajdonában.²² Joachim Lange egy latin nyelvkönyve és Wolfgang Franz *Historia animalium sacra* című munkája szerepel még a latin nyelvű könyvek között. Két tételt nem sikerült pontosan azonosítani, ezek címe: *Ecclesia Historia* és *Didascalii Theologi*.

A református egyházi munkák nagy része a debreceni nyomdában jelent meg, azonban a többi, a korban népszerű könyvet a Streibig nyomda adta ki, így valószínűleg a győri kiadás volt meg Nemes Nagy Ilona almáriumban.

A könyvek bemutatása azért is érdekes, mert tulajdonosuk egy nő. A korban többen felszólaltak a nők oktatásának korszerűsítése mellett, a komáromi *Mindenes Gyűjtemény* szerkesztői például közzétettek egy programot *Az Asszonyokról* címmel, amely szerint tanítanak a lányoknak történelmet, földrajzot, filozófiát, erkölcsant és a költészetet is.²³

A *Mindenes Gyűjtemény* a nők nevelése mellett gyakran értekezett az olvasás és a könyvek fontosságáról. Egy, az 1789. évi 4. számban megjelent írásban a szerző arra buzdít, hogy a pár krajcáros ponyvák helyett nyomtassanak olyan műveket, mint Marmontel erkölcsi írásai; erkölcsi mesék, mint Gellert, Schlegel, Esopus meséi, Péczeli kiadott meséi; a gazdasághoz tartozó darabok kertészetről, méhészetről, lótenyésztésről, mulattató és gyönyörködtető írások, poéták versei. A nyomdák a 18. század végén már látták az anyagi lehetőséget ezeknek a könyveknek a nagyobb példányszámú kiadásában. Több közülük Streibignél is megjelent, és könnyebben eljutott a környék olvasóihoz.

Egy másik hagyatéék (1797. július 27.) Mittinger János győri ügyvédé.²⁴ A jegyzék 106 könyvcímet tartalmaz, a könyvek nagy része latin nyelvű, jogi témájú. Köztük van Lakits György egyetemi jogtanár egyházjogi tankönyve, az 1797. évi pozsonyi országgyűlés törvénycikkei, de nem hiányzik a jogalkotás és törvénykezés alapkönyvének számító *Corpus juris Hungarici*, Werbőczy *Tripartituma*, vagy Prileszky Pál *Opusculum quaestionum* című munkája sem. A jogi tárgyú könyveken túl antik szerzők, többek között Florus, Livius történetírók és Seneca műveit találjuk meg. Az egyetlen szépirodalmi magyar nyelvű mű Gyöngyösi István utolsó nagy műve, az *Új életre hozatott Chariclia*.

Egy további jegyzékben a győri polgár, Keszy György összesen 54 könyvét írták össze, 1802. április 2-án.²⁵ A kötetek csaknem fele nem cím szerint, hanem „két könyv, három kis könyv, aprólékos könyvek, nyolc darab könyvek” bejegy-

²² ENYEDI, Samuel, *Praecepta morum, institutioni puerorum accomodata, quae... carminibus comprehensa proponuntur opera Samuelis Enyedi... textus etiam è regione exhibetur, prout... a Johanne Amos Comenio collectus est, in usum scholarum Hungarico-Transilvanicarum*, Debreceni, Per Samuelem Huszthy Risko, 1791.

²³ *Az Asszonyokról = Mindenés Gyűjtemény*, 1789, I. Negyed, 83.

²⁴ GYVL IVA 1056/ mm 26./ 1710.

²⁵ GYVL IVA 1056/ mm 29./ 1936. Itt nem a korábban említett özvegy Nagy Ilona néhai férjéről van szó, hiszen ez a végrendelet később, 1802-ben kelt.

zéssel szerepel. Az egyik könyv mellé felírták a 'pugelláris', azaz írótafla szót. Ebből is következtethetünk arra, hogy a kisebb számú házi könyvgyűjtemény egy részét valóban használták, jegyzeteltek belőle. Van köztük több iskolai tankönyv, a már említett *Természet iskolája*, ABC-s könyv és mesés könyv. A könyvek nagyobb részét a református tulajdonos imádságoskönyvei, bibliái alkotják: a bázeli *Biblia*, az *Új testamentum*, egy bibliai történeteket leíró könyv, a *Zsoltárok könyve*, a *Szentek hegedűje* énekeskönyv és a *Szent Dávid Zsoltári s egyéb énekek és Imádságok* című énekeskönyv. „Házi kincs” bejegyzéssel tüntették fel a *Catechismusi házi-kints, Avagy, a' keresztyéni hit' fő-ágazatinak kérdések és feleletek által való magyarázata* című művet, amely a heidelbergi káté magyarázata. Egy további műfajt képvisel Pápai Páriz Ferenc *Pax Corporis* című műve, amely az első magyar nyelvű orvosi kiadvány, a „házipatika” kiadványok öse. Nagy sikere volt, még a szerző életében négy kiadást élt meg.

A Krizsány József győri könyvkötő mester német nyelven felvett hagyatékában található, összesen 92 címet tartalmazó könyvlista az utolsó, világi személyekhez tartozó részletes összeírás.²⁶ A lajstrom az 1816–1823 között Győrben tevékenykedő mester tulajdonában lévő könyvekről közöl adatokat. Egyes könyvekből több darab volt Krizsány tulajdonában, valószínűleg a kötésre hozzá került könyvek példányaiból maradtak meg. A kötetek nagy része magyar nyelvű, csak néhány, a vallásgyakorlathoz kapcsolódó német könyv van köztük, ezek énekeskönyvek és imádságoskönyvek. Mellettük nagy számú magyar nyelvű, népszerű, a korban sok kiadást megért énekes- és imádságkönyve volt: az *Officium Rákócziánium*, a *Lelki fegyverház*, az *Arany korona* és *Tizenkét levelű rózsá*, valamint az *Utítars*, az *az Reggel, 's estve, és egyéb üdökben gyakorlando imádságok* című imádságoskönyvek, továbbá Bozóki Mihály Vácott 1797-ben kiadott énekeskönyve. A könyvek egy másik nagy csoportja iskolai tankönyv, ABC-s könyv, majd bibliák következnek, illetve a kor népszerű irodalmi olvasmányai, mint a *Hübner históriája*, Gyöngyösi István művei és a *Faludi Ferentz költeményes maradványi* című, 1786–1787-ben Győrben megjelent nyomtatvány.

A levéltári hagyatékok között találjuk Krizsány József könyvkötő egyéb iratait. A komáromi nyomdából is hozzá hozták a kinyomott, de még nem fűzött íveket. Egy tanúsítvány szerint 1814-ben özvegy Weinmüllerné, komáromi tipográfusné kötetésre hagyott nála négy német nyelvű imádságoskönyvet, az *Okos gyermek nevelés* című könyvet, a cseh nyelvből fordított *Világ labirintusa* címűt, valamint a *Krisztus urunk emlékezet oszlopa* és az *Ave Maria* című énekeskönyveket.²⁷

Romhányi Károly a *Győri könyvkötés művészete* című munkájában és Bedy Vince a Győr iparáról szóló művében úgy vélik, hogy a Streibig család foglalkozott könyvkötéssel, de adatszerű bizonyítékokkal ezt a felvetést nem tudták bizonyítani.²⁸ A szakirodalom később ismertette néhány győri könyvkötő működését,

²⁶ GYVL IVA 1056/ mm 38./ 2016.

²⁷ GYVL IVA 1056/ mm 47./ 3880.

²⁸ ROMHÁNYI Károly, *A magyar könyvkötés művészete a XVIII–XIX. században*, Bp., Turul Nyomda, 1937 (A budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Művészettörténeti

akik a Streibig családtól függetlenül működtek, köztük szerepel Krizsány József is.²⁹ Innen tudjuk, hogy Krizsány mester 1816 és 1823 között dolgozott győri könyvkötőként.

A továbbiakban győri egyházi személyek, kanonokok olvasmányait veszem számba. 1611 óta van érvényben az az esztergomi főegyházmegyei rendelet, amely szerint a kanonoki hagyatékok a káptalanra szállnak. A Győri Egyházmegyei Levéltárban található egy *Testamenta* (Végrendeletek) elnevezésű iratcsoport, amelyben a székeskáptalan kanonokjainak végrendeletei találhatóak.³⁰ Ezekben az összeírásokban nagy hangsúlyt kapnak a könyvek, az egyes esetekben átlagosan 200–300 címet tartalmaznak. A könyvek leírása során nem követtek egy meghatározott rendszert, ritkább esetben méret szerint vagy ABC-sorrendben jegyezték le őket. A címleírás itt sem pontos, gyakran nem lehet azonosítani a bejegyzett a könyvcímet. A kanonokok könyveinek nagy része latin nyelvű, teológiai témájú, az egyes végrendeletek szinte azonos címeket tartalmaznak. Ma már nehéz az egykori kanonoki magánkönyvtárakhoz tartozó kötetek azonosítása. Csakúgy, mint a káptalani könyvtár, a győri Szeminárium könyvtára is kanonoki hagyatékokkal gyarapodott,³¹ de 18. századi állományát több alkalommal pusztítás érte, így a gyűjtemény egy része megsemmisült.³²

A végrendeletek könyveket összeíró részét vizsgálva megfigyelhető, hogy a néhány évtizeddel korábbról, az 1750-es, 1760-as évekből származó egyházi lajstromokba alig jegyezték fel magyar nyelvű könyvet, vagy ha igen, azok is a korban népszerű teológiai munkák voltak, mint például Gusztinyi János *Üdvösség mannája* című műve, Dévay András Jeremias Drexel-fordítása, a *Nap után forgó virág*, vagy Haller László Telemachus-fordítása,³³ Pázmány Péter *Kalauza*, Lodovico Antonio Muratori magyar nyelvre fordított műve.³⁴ A 18. század végén és az 1800-as évek első éveiben megsokasodnak a magyar nyelvű, világi témájú művek az egyházi hagyatékokban. Ennek oka a korban hazánkban is erősödő

és Keresztényrégészeti Intézetének dolgozatai, 41), 63–64; BÉDY Vince, *Adalékok a győri ipar történetéhez: hatodik közlemény = Győri Szemle*, 13(1942), 188.

²⁹ B. KOROKNAY Éva, *Győr régi könyvkötészete = Magyar Könyvszemle*, 71(1955), 1–2, 88–110.

³⁰ Győri Egyházmegyei Levéltár (a továbbiakban GYEL) I. d. Végrendeletek [Testamenta] 1636–1856. Az iratcsoport katalógusa: *Végrendeleti sorozatok–Testamentarische Reihen*, szerk. Vajk Ádám, Győr, Győri Egyházmegyei Levéltár, 2004 (A Győri Egyházmegyei Levéltár kiadványai, Segédletek, 4).

³¹ 1821-ben például Balogh Sándor kanonok 5762 kötetes könyvtárával gyarapodott a győri Szeminárium könyvtára. Balogh könyveinek katalógusa ma a Győri Egyházmegyei Kincstár és Könyvtárban található: Irattár 4. *Catalogus librorum Bibliothecae Baloghiano Capitularis*.

³² A könyvtár jegyzéke: ZALKA László, *A győri püspöki papnevelő intézet könyvtárának címjegyzéke*, Győr, Győregyházmegyei Alap Nyomda, 1893.

³³ HALLER László, *Telemachus Bujdosásának története, melyeket francia nyelven irt Fenelóni Saligniak Ferencz... magyarra fordított Hallerköi... Haller László*, Kassa, akadémiai betűkkel, 1755.

³⁴ MURATORI, Lodovico Antonio, *Lamindus Britaniusnak, avagy Muratorius Lajos Antalnak, [...] a' keresztény embernek valóságos áhítatosságáról költt munkája*, Eger, Bauer Károl József, 1763.

laicizálódás és a magyar nyelvű irodalmi művek, műfordítások kiadásának növekedése. A győri kanonoki végrendeleteket vizsgálva nem jelenthető ki, hogy a magyar nyelvű könyvekből áll a lajstromok nagy része, viszont néhány forrásban nagyszámú magyar nyelvű munka van feljegyezve.

Hollósy Mihály kanonok³⁵ hagyatékát 1818-ban vették fel.³⁶ A gyűjtemény magyar nyelvű részét szépirodalmi és irodalomtörténeti művek alkotják: versek, regények, fabulák, színdarabok, életrajzok, irodalomtörténetek. Erre a könyvgyűjteményre illik leginkább a hungarikum kifejezés: a művek döntő hányada ugyanis magyar. A könyvjegyzéken lévő kiadványok megjelenési ideje is figyelemre méltó: ezen könyvek nagy része a 18. században jelent meg, döntő többségük a század második felétől az összeírás évéig, 1818-ig, azaz leginkább a felvilágosodás korát ölelik fel. Megtaláljuk Faludi Ferenc *Költeményes maradványi* című verseskötetét. A másik Faludi-mű, amely szerepel a jegyzékben, az *Udvari Kátó* címmel megjelentetett Gracián-fordítás. A fordításiirodalom példái közül megtaláljuk Báróczi Sándor *Erkölcsei levelek* című munkáját, amelyet franciából ültetett magyarra. Itt vannak a korszak népszerű német regényfordításai: Barczafalvi Szabó Dávid 1787-ben megjelent *Szigvárt* című regénye, amely Johann Martin Miller német író Werther-utánzatának fordítása, és a Gelei József fordította, *Hallónak boldog estvéje* című regény. Ezeket a korban számon tartott, ám azóta kevés figyelmet kapott műveket a korszak irodalmi kontextusának megértéséhez mindenképpen figyelembe kell venni; több hagyatéki jegyzékben szerepelnek, tehát a kor művelt emberének gyakori olvasmányai voltak. A fordítási munkák közé sorolhatjuk a „Nagy magyar Vergilius” bejegyzést. Ez utalhat Baróti Szabó Dávid *Aeneis*-fordítására is, amelynek első kötete 1810-ben, a második 1813-ban jelent meg Bécsben, de vonatkozhat Kovács József fordítására, vagy Rájnis József *Magyar Vergilius. Maro Virgilius Publiusnak eklogái* című művére is. Több színdarabot jegyeztek fel, köztük *Az első hajós* címűt, amely egy Gessner-fordítás. Jean Barclay népszerű regényének, az *Argenis*nek fordítását is megtaláljuk a lajstromban. A regény már a 17. század második felétől ismert volt az országban, de csak 1792-ben jelent meg magyarul.³⁷ A nyelvújítás körüli viták irodalmából is szerepel néhány munka, például az 1805-ben megjelent, *Versegi Ferentznek tisztasággal kérkedő tisztátalan magyarsága* című vitairat. A Molnár János szerkesztette *Magyar Könyvház* című folyóirat is szerepel a jegyzékben. Gvadányi József művei *Opera* elnevezéssel vannak bejegyezve, csak nagy verses elbeszélését, a *Rontó Pált* említik meg cím szerint.

³⁵ Hollósy [Hollósi] Mihály (1747–1818). Teológiai tanulmányait Győrött végezte. 1771-ben noszlopi plébános, majd 1781-ben győri kanonok. L.: BÉDY Vince, *A győri székeskáptalan története*, Győr, Győregyházmegyei Alap Nyomda, 1938 (Győr egyházmegye múltjából, 3), 469.

³⁶ GYEL IV–VI. doboz 27.

³⁷ Ebben az évben két különböző fordítása jelent meg: BARCLAJUS János *Argenisse*, I–II, ford. Fejér Antal, Egerben, 1792; BÄRKLÄJ *Ärgénise*, ford. Boér Sándor, Kolozsvárott és Szebenben, 1792.

Nagy Imre kanonok³⁸ hagyatékában, amelyben kiemelkedő a magyar nyelvű művek száma, szintén vannak folyóiratok, a *Magyar Museum*, valamint a *Magyar Minerva*. Mellettük Dugonics András *Etelkája*, Baróti Szabó Dávid *Kisded szótára*, míg a legkorábbi munka Apáczai Csere János *Magyar Encyclopediája*.³⁹

Szabó Imre kanonok⁴⁰ végrendeletéhez csatolva fennmaradt egy nyilatkozat, amelyben a családtagok igénylik azokat a tárgyakat, amelyeket a végrendelező a 19. pont szerint a család egyik tagjára hagyott: „Alább is megirattak, ugymint Győr Várossában lakozó Bohomek Ferencz és Goda Éva adjuk értésére mindeknek az kiknek illik [...] hogy az minémű mobiliákat néhai Feő Tisztelendő Szabó Imre győri Lector és Canonok, nekünk kedves Soghor Testamentomának 19. punctumában [...] eötsénk urunknak hagyott.”⁴¹ A további leírásból kiderül, hogy jogilag a családtagok járnak el az éppen Rómában tanuló örökös helyett. Így valószínűsíthetjük, hogy Szabó Imre egyházi pályára készülő utódjára hagyta ingóságait. A különböző tárgyak és papi ruhák mellett a lajstrom nagy részét könyvek teszik ki: „következik puha fábul csinált két Bibliothekában való Könyveknek specificatioja”. Majd tételesen, méret szerint csoportosítva sorolják fel a kivétel nélkül teológiai témájú könyveket.

A végrendeletek között egy más típusú forrás is magyar nyelvű könyvek birtoklásáról tanúskodik: Horváth Pál plébános költségeinek jegyzéke szerint 60 forintot költött német nyelvtankönyvre, 85-öt „poesis”-re, 38 forintot fizika- és logikakönyvekre és 85-öt az *Officium Rákóczianum* című imádságoskönyvre.⁴²

Összegezve elmondható, hogy nagyjából a 18. század közepétől növekedett a megjelent művek között a világi témájúak aránya. A könyvtártörténeti kutatások a 18. század közepe előtti forrásanyag alapján elsősorban a nagyobb magán- és egyházi gyűjteményekre irányultak. A köznemesek, a polgárosodó réteg, valamint a világi kultúrához és olvasmányokhoz egyre közelebb kerülő egyháziak művelődési helyzete egyre fontosabbá válik a korszak művelődéstörténetének vizsgálatakor. Az olvasottság, a birtokolt könyvek száma régióként eltérő lehet, ez függ a térségben található iskolák, nyomdák, könyvkereskedők számától.

A győri levéltárakban feldolgozott forrásanyagból – nagy mennyisége ellenére – csupán néhány teljes könyvjegyzék került elő, de ezekből sok információ derül ki az olvasóréteg preferenciáiról. A 18. század végétől a művelt világi személyek könyvjegyzékeinek nagy részét kitevő jogi és történelmi könyvek mellett megfigyelhető a magyar nyelvű munkák egyre növekvő jelenléte. A világi témájú művek a vizsgált könyvtárakban és könyvgyűjteményekben eltérő arányban vannak

³⁸ Nagy Imre (1744–1828). A bécsi jezsuitáknál tanult, majd bogoyoszlói plébános, később soproni olvasókanonok. 1790-ben győri kanonok. L.: BEDY 1938, i. m. 469.

³⁹ GYEL VIII. doboz 45.

⁴⁰ Győrújvárosi plébánosból lett kanonok 1761-ben. 1762–68-ig szemináriumi prefektus, egyben az intézmény jötevője, mert 2000 forintot adományozott neki. L.: BEDY 1938, i. m. 474.

⁴¹ GYEL IV. doboz 22.

⁴² GYEL XX. doboz 250.

jelen. Ebből a szempontból a legszembetűnőbb Hollósy kanonok könyvjegyzéke, aki összegyűjtötte kora magyar nyelvű irodalmának számos népszerű alkotását.

A folyóiratok előfizetési listáinak vizsgálatakor megfigyelhető az olvasók társadalmi mozgása. A *Tudományos Gyűjtemény* megjelenésétől kezdve közölte az előfizetők sorrendjét betűrendben, s a kutatás már tárgyalta a győri előfizetők névsorát.⁴³ Az előfizetők számában nagy ingadozásokat vehetünk észre: 1817-ben 23-an olvasták rendszeresen a folyóiratot, 1821-ben a legtöbben, 26 fő, majd számuk folyamatosan csökkent. Ez a jelenség indokolható az általános gazdasági helyzet gyengülésével, az árak növekedésével, a jövedelmi viszonyokkal. A folyóirat indulása utáni első három évben az előfizetők nagy része egyházi személy volt: írók, tudósok, tanárok. Kiemelve és összehasonlítva a megyei előfizetési listákat az előfizetők száma és foglalkozása szerint, változásokat láthatunk. 1817-ben 23 előfizetőből 13 volt egyházi személy, könyvárus, prefektus, vármegyei tisztviselő, ügyvéd. 1820-ban már szélesebb rétegeket találunk az előfizetők között: 3 egyházi személyt, 9 papot, 1 nőt, 1 katonát, két kereskedőt, 1 tankerületi hivatalnokot, 2 jogászt, 1 vármegyei tisztviselőt. Az előfizetők száma nem azonos az olvasók számával, azzal is számolni kell, hogy a környezetükben élők is olvashatták a lapot.

Győrben számos intézmény támogatta az olvasók igényeit és tett eleget a növekvő könyvtermelésnek. A Streibig nyomda Győr első és 1850-ig egyetlen könyvnyomtató műhelye volt.⁴⁴ A vizsgált korszakban Johann Georg Streibig és Joseph Streibig vezette a nyomdát. Legnépszerűbb kiadványaik a kalendáriumok voltak, a nyomda legvirágzóbb időszaka pedig a 18. század utolsó két évtizede. Ekkortájt az itt működő szerzők, Révai Miklós, Ráth Mátyás, Péczeli József hírnevet hoztak a nyomdának, ösztönzőleg hatottak az olvasmányok szélesebb körben való terjesztésére.

A 18. században több egyházi könyvtár volt a városban, ezek azonban csak egy szűkebb réteget szolgáltattak ki. A városban működő kongregációk közül több is rendelkezett kisebb bibliotékával, a legnagyobb gyűjtemény a Szeminárium könyvtára volt. A világi személyek Müller Ferenc olvasókabinetjéből kölcsönözhetek könyvet.⁴⁵

⁴³ Csécs Teréz, *A Tudományos Gyűjtemény Győr megyei előfizetői = Győri Tanulmányok*, 14–15(1994), 21–42.

⁴⁴ A nyomda történetével többen foglalkoztak, a legrészletesebben Pitroff Pál mutatta be a győri városi levéltárban található hagyatéki iratok alapján. L.: PITROFF Pál, *A győri sajtó története, 1728–1850*, Győr, Győr szabad királyi város kiadása, 1915.

⁴⁵ SZEMZŐ Piroska, *A magyar kölcsönkönyvtárak kezdetei = Magyar Könyvszemle*, 63(1939), 2, 165–175.

DÓBÉK, ÁGNES

Readers, books, and book collectors in the city of Győr

(1770–1820)

The study focuses on the history of books in Győr in the period 1770–1820. Books were of high value for clergymen, thus it was also necessary to survey them for ecclesiastic and administrative purposes. We can rarely find books in citizens' estate inventories, they were only listed in a detailed, itemized way if the compiler was interested in the books, or if they were important for the testator. The study presents the books of persons of different professions: János Mittinger, a lawyer, bequeathed 106 volumes, mostly on legal topics, Ilona Nemes Nagy, widow of a wealthy citizen of Győr preserved 65 books in her cabinet, the estate inventory of Mihály Hollósy, prebend of Győr, included several hundred book titles, while 54 books were listed for György Keszy, merchant.

Even though the data concerning the books are occasionally incomplete, the examined sources characterize cultural life in the city and the county based on the number of books listed and their topics, and they describe the main trends in readers' interest. They also indicate which works published in the Streibig press flourishing in these decades were the most popular ones among readers.

Keywords: history of books, 18th century, Strebig press, readers, cultural life in Győr.